

УДК 338.1

DOI: 10.31359/2312-3427-2018-2-122

**І.О. Корчинський, канд. екон. наук, доцент
Львівський державний університет внутрішніх справ**

СІЛЬСЬКІ ДОМОГОСПОДАРСТВА ЯК ЕЛЕМЕНТ АРХІТЕКТОНІКИ АГРАРНОЇ СФЕРИ

У статті узагальнено наукові підходи та практику трансформації сільських домогосподарств, які за відсутності інституціональної підтримки в їх розвитку не стали рівноправними учасниками ринкового товарообміну і джерелом ресурсного забезпечення в рамках відтворювального процесу. Показано, що в силу своєї природної живучості сільські домогосподарства є найбільш стабільним елементом архітекtonіки аграрної сфери, що забезпечує її стійкість і рівновагу у процесі трансформацій та організаційно-економічних перетворень.

Ключові слова: сільські домогосподарства, архітекtonіка, аграрна сфера

Постановка проблеми. У процесі трансформацій та організаційно-економічних перетворень аграрної сфери роль сільських домогосподарств у виробництві сільськогосподарської продукції поступово знижується, перетворюючи їх в джерело пропозиції людського капіталу, що вказує на проблеми їх функціонування в перспективі. Разом з тим як рентоотримувачі від оренди земельних паїв, за рахунок невисокої ренти за землю вони є одним з джерел надприбутків агрокомпаній, які зацікавлені в збереженні такого стану. Не зважаючи на це, сільські домогосподарства в силу своєї історичної живучості є найбільш стабільним елементом архітекtonіки аграрної сфери, що забезпечує її стійкість і рівновагу у процесі трансформацій та організаційно-економічних перетворень.

Перспектива функціонування сільських домогосподарств та їх значення як елемента архітекtonіки аграрної сфери в значній мірі залежить від інституціональної підтримки їх функціональної і соціальної ролі у процесі розвитку сільських територій. Недостатність такої підтримки є основним джерелом соціальних проблем на селі, а пошук нових можливостей і механізмів посилення інституціоналізації домогосподарств є ключовою проблемою у збереженні мережі сільських поселень та стабільності всього процесу сільського розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сільські домогосподарства як об'єкт наукових досліджень привертають увагу багатьох вчених. Відомими є публікації з цієї тематики Юрчишина В.В., Онищенко О.М., Шепотько Л.В., Саблука П.Т., Гайдуцького П.І., Бородіної О.М. та багатьох інших дослідників. Це обумовлено тим, що як окремий сектор сільськогосподарського виробництва, сільські домогосподарства виступають вагомим джерелом економічного зростання та одним з провідних визначальних факторів розвитку економічної системи в цілому, оскільки поєднують в собі реалізацію певної форми власності й економічних інтересів економічних суб'єктів [1]

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є аналіз особливостей процесу розвитку сільських домогосподарств з позицій інституціонального підходу та виявлення причин диспропорцій в формуванні сучасної архітектури аграрної сфери і місця в ній домогосподарств як особливого елемента, що забезпечує стабілізуючі функції в процесі трансформації аграрного виробництва..

Виклад основного матеріалу досліджень. Під домогосподарством прийнято розуміти сукупність осіб, які спільно проживають в одному житловому приміщенні або його частині, забезпечують себе всім необхідним для життєдіяльності, ведуть спільне господарство, повністю або частково об'єднують та витрачають кошти. Домогосподарство – це один із найактивніших суб'єктів економічних відносин суспільства, оскільки саме в ньому виникають первинні економічні потреби, формуються економічні інтереси, які стимулюють розвиток суспільного виробництва в цілому [2].

Домогосподарство є основою життєдіяльності будь-якої держави, адже в ньому концентруються всі біологічні, соціальні та економічні аспекти людського життя. З позицій макроекономіки домогосподарство володіє трудовими, фінансовими та матеріальними ресурсами і може отримувати дохід від їх обігу в ринковій економіці.

Домогосподарства, що здійснюють сільськогосподарську діяльність як з метою самозабезпечення продуктами харчування, так і з метою виробництва товарної сільськогосподарської продукції позиціонуються як господарства населення. Господарства населення є суб'єктами аграрного сектора, а з врахуванням їх соціальної ролі є елементами архітектури аграрної сфери, в той час як домогосподарства є суб'єктами національної економіки. Проаналізувавши наукові публікації [3-7], особисті селянські господарства (ОСГ) можна класифікувати на такі види (табл. 1).

1. Класифікація особистих селянських господарств

№ з/п	Класифікаційна ознака	Види господарств
1	2	3
1	за метою діяльності господарства:	- самозабезпечення продуктами харчування; - отримання доходу; - відпочинок
2	за місцем розташування земельної ділянки:	- сільські; - селищні; - міські
3	за складом та кількістю членів сім'ї:	- одноосібні; - прості (одна шлюбна пара з неодруженими дітьми); - складні (декілька простих сімей)
4	за статусом власника:	- пенсіонери; - зайняті лише в особистому селянському господарстві;
		- зайняті в інших галузях.
5	за розміром земельної ділянки:	- дрібні (до 0,25 га); - малі (0,25-0,5 га); - середні (0,5-1 га); - великі (1-2 га); - крупні (понад 2 га за рахунок приєднання земельних паїв)
6	за напрямками діяльності:	- виробництво продукції; - переробка продукції; - надання послуг
7	за рівнем товарності:	- споживчі (нетоварні); - товарні; - змішані
8	за рівнем спеціалізації:	- спеціалізовані господарства; - неспеціалізовані господарства
9	за типом формування трудових відносин:	- праця членів сім'ї в умовах скороченого робочого дня; - праця членів сім'ї в умовах повної зайнятості; - залучення сторонніх осіб

<i>Продовження табл. 1</i>		
1	2	3
10	за рівнем інтегрованості у господарську агропромислову діяльність	- вертикально інтегровані; - горизонтально інтегровані у виробничих процесах; - горизонтально інтегровані у процесах збуту; - неінтегровані
11	за моделлю розвитку;	- динамічні; - стабільні; - депресивні

Пропонована класифікація є важливою при дослідженні рівня інституціоналізації ОСГ, оскільки відображає не тільки їх місце в загальній архітектоніці аграрної сфери як єдиної суспільно-економічної системи, але й дозволяє показати їх роль і функції у відтворювальному процесі.

Науковий аналіз цього аспекта діяльності ОСГ поки що є недостатньо глибоким і різностороннім [8-10]. В зв'язку з цим варто звернути увагу на те, що в процесі трансформації аграрного сектора інституційне забезпечення процесу перетворень функціонування ОСГ і виявилось найбільш обмеженим не тільки за кількістю прийнятих законодавчих і нормативних актів, але й відповідно за змістом і глибиною організаційно-економічних перетворень цього елемента економічної системи. В порівнянні з трансформаціями інших організаційно-правових форм інституціональна динаміка процесу перетворень ОСГ є низькою [11].

Можна стверджувати, що статус сучасних ОСГ відрізняється від їх статусу в дореформений період лише визнанням права власності на землю, тоді як всі інші аспекти їх функціонування не отримали належного інституціонального забезпечення для їх розвитку. На наш погляд, це є однією з причин незадовільного стану соціально-економічного розвитку сільських територій, оскільки виключило з цього процесу економічні можливості ОСГ та обмежило їх стимули до організаційних трансформацій, наприклад, утворення кооперативів та інших форм економічної взаємодії.

Процес тривалої атомізації ОСГ і їх відокремленість від загального процесу ринкових перетворень на селі можна вважати проявом інституційної пастки, в якій вони опинились через недостатню увагу з боку держави до їх розвитку. Лише останнім часом з процесами децентралізації

та розвитком самоврядування з'явилися певні передумови для активізації їх ролі і місця і загальної архітектоніці аграрної сфери [12-13].

Розв'язання цієї складної проблеми ще не знайдено, хоча з огляду на значну питому вагу цієї сукупності господарюючих суб'єктів в загальному обсязі виробництва валової продукції і накопичений в ОСГ потенціал необхідно прискорити пошук перспектив їх розвитку.

Як показує аналіз (табл.2), частка ОСГ у виробництві валової продукції всіма категоріями господарств скоротилась з 61,6 % в 2000 р. до 43,0 % в 2016 р., причому значне скорочення відбулось у галузі тваринництва, до їх частка за цей період зменшилась з 79,0 % до 54,4 % [14-15].

Якщо взяти до уваги, що першочерговим для особистих селянських господарств є задоволення власних потреб [16], то зниження частки виробленої ними продукції в загальному обсязі вказує на скорочення товарних можливостей ОСГ, Як видно з наведених даних (табл. 3), рівень товарності виробництва окремих продуктів змінився із стали зростанням частки зернових та зернобобових культур за рахунок зменшення в структурі виробництва питомої ваги овочевих та ягідних культур, які потребують багато ручної праці.

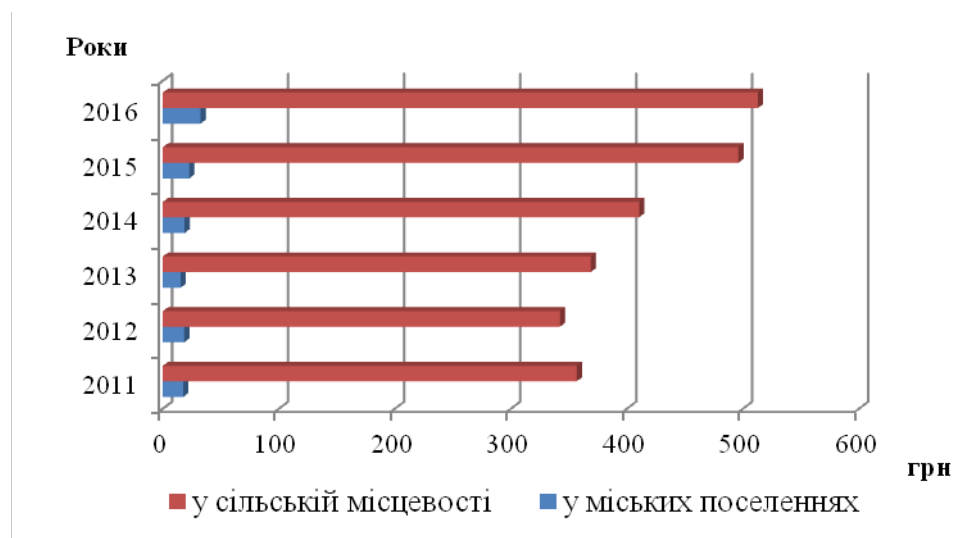
2. Динаміка виробництва валової продукції сільського господарства господарствами населення України (у постійних цінах 2010 р.)

Показники	Роки					Відхилення, +/-
	2000	2005	2010	2015	2016	
Всього валової продукції, млн грн	93024,5	106841,1	100797,5	107548,7	109521,5	16497,0
в т.ч. продукції рослинництва	47047,9	58802,9	67741,4	68854,3	71659,5	24611,6
продукції тваринництва	45976,6	48038,2	43056,1	38694,4	37862,0	-8114,6
Частка у виробництві валової продукції всіма категоріями господарств, %	61,6	59,5	51,7	44,9	43,0	-18,6
в т.ч. продукції рослинництва	50,7	51,4	54,4	40,9	38,7	-12,0
продукції тваринництва	79,0	73,8	61,2	54,5	54,4	-24,6

3. Рівень товарності окремих продуктів, вироблених господарствами населення України, %

Вид продукції	Роки			Відхилення, +/-
	2014	2015	2016	
Зернові та зернобобові	36,2	38,43	39,8	3,6
з них:				
пшениця	36,1	37,75	42,9	6,8
ячмінь	40,9	48,5	47,2	6,3
жито	5,9	8,5	17,2	11,3
кукурудза на зерно	29,1	32,7	31,2	2,1
Овочі відкритого ґрунту:				
огірки	6,1	4,0	2,4	-3,7
помідори	15,6	13,6	20,1	4,5
Ягоди	47,5	37,4	34,6	-12,9
Молоко	47,8	47,3	47,2	-0,6
Яйця	6,3	6,4	5,9	-0,4

На цьому фоні доходи сільських домогосподарств від продажу сільськогосподарської продукції мають стійку тенденцію до зростання (рисунок) не тільки у зв'язку з підвищенням цін в тренді з інфляційними процесами, але в значній мірі через постійне зростання попиту на продукцію, вирощену не за промисловими технологіями, яку власне пропонують селяни.

Доходи від продажу сільськогосподарської продукції у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, 2016 р.

На наш погляд, в розвитку ОСГ на найближчу перспективу не варто очікувати істотних змін, оскільки згідно з логікою інституційного процесу таким змінам повинні передувати зміни в інституційному середовищі, які формують нові передумови і можливості та додаткові стимули до ефективнішого господарювання. За останній час будь-яких принципових законодавчих і нормативних актів, які б спонукали селян до розвитку власних особистих господарств на державному чи регіональному рівні не прийнято. Навіть зміни в локальному інституційному середовищі, які відбуваються у зв'язку з процесами децентралізації та розвитком самоврядування [17], не містять потенціалу, спроможного дати поштовх і сформуванню нові напрямки розвитку ОСГ, що законсервує їх місце і функції - економічні, соціальні – у відтворювальному процесі та не приведе до зростання їх ролі як елемента загальної архітекτονіки аграрної сфери. Це означатиме, що основні проблеми розвитку села і сільських територій, і особливо в соціальній сфері, не матимуть свого вирішення.

Висновки. Сільські домогосподарства в силу своєї природної живучості і історичної неперервності як організаційно-правової форми є найбільш стабільним елементом архітекτονіки аграрної сфери, що забезпечує її стійкість і рівновагу у процесі трансформацій та організаційно-економічних перетворень.

Практика трансформації сільських домогосподарств показує, що за відсутності належної інституціональної підтримки вони не стали системоутворюючим елементом конструкту аграрної сфери і повноцінними учасниками ринкового товарообміну в рамках відтворювального процесу.

Роль сільських домогосподарств як елемента архітекτονіки аграрної сфери в забезпеченні її стійкого функціонування поступово знижується, що поглиблює проблеми їх існування в перспективі, перетворює сільські домогосподарства в джерело пропозиції людського капіталу та зберігає за ними джерело надприбутків агрокомпаній.

Бібліографічний список: 1. Квасницька Р.С. Домогосподарства як інститут фінансового ринку України / Р.С. Квасницька // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. – 2013. – № 9. – С. 235-240. 2. Гнеушева В.О. Фінансові ресурси домогосподарств в ринкових умовах: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08 / В.О. Гнеушев. – Чернігів: Чернігів. нац. технолю ун-т, 2014. – 19 с. 3. Балаш Л.Я. Шляхи розвитку особистих селянських господарств: автореф. дис. на здоб. наук. ступеня кандидата економічних наук / Л.Я. Балаш. – Львів, 2007. – 20 с.

4. Коверко Ю.А. Сучасні підходи до класифікації особистих селянських господарств / Ю.А. Коверко // Вісник Львів. нац. аграрного університету: економіка АПК. – 2015. – № 22(1). – С. 50-54. 5. Гуменюк І.А. Розвиток особистих селянських господарств в системі національної економіки: автореф. дис. на здоб. наук. ступеня кандидата економічних наук / І.А. Гуменюк. – Київ, 2017. – 20 с. 6. Прокопа І.В. Диференціація господарств населення за характером виробництва: наслідки ринкової трансформації / І.В. Прокопа, Т.В. Беркута, М.Г. Бетлій // Економіка і прогнозування. – 2010. – № 3. – С. 74–89. 7. Про сільськогосподарський перепис: Закон України № 575-VI від 23.09.2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/575-17>

8. Гайдуцький П.І. НеЗабуті реформи в Україні / П.І.Гайдуцький. – К.: ТОВ "ДКС-центр", 2017. – 852 с. 9. Бородіна О.М. Подолання структурних деформацій в аграрному секторі України: інституціалізація і модернізація малотоварного сільськогосподарського виробництва / О.М. Бородіна, І.В. Прокопа // Економіка України. – 2015. – № 4. – С. 88-96. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2015_4_12

10. Губені Ю.Е. Розвиток особистих селянських господарств на рубежі інституційних змін : монографія / Ю.Е. Губені, Ю.А. Коверко. – Львів: НВФ «Українські технології», 2016. – 186 с. 11. Про особисте селянське господарство: Закон України № 742-IV від 15.05.2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/742-15>

12. Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2016 році: стат. збірник. – К.: Державна служба статистики України, 2016. – 87 с. 13. Концепція розвитку сільських територій: схвалено Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2015 р. № 995-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/995-2015-p>

14. Сільське господарство України за 2012 рік: статистичний збірник / за ред. О.М. Прокопенка. – К.: Державний комітет статистики України, 2013. – 402 с. с. 166, 176. 15. Сільське господарство України за 2015 рік: статистичний збірник / за ред. О.М. Прокопенка. – К.: Державний комітет статистики України, 2016. – 360 с. с. 93. 16. Прокопа І.Г. Інтеграція товарних особистих селянських господарств у ринкову систему функціонування аграрного сектору: загальні засади та першочергові кроки / І.Г. Прокопа // Економіка АПК. – 2013. – № 10. – С. 16-23. 17. Комплексна Програма підтримки та розвитку агропромислового виробництва Львівської області на 2016-2020 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: loda.gov.ua/agr_prohamy

Корчинский И.О. Сельские домохозяйства как элемент архитектуроники аграрной сферы Обобщено научные подходы и практику трансформации сельских домохозяйств, которые при отсутствии институциональной поддержки в их развитии не стали равноправными участниками рыночного обмена и источником ресурсного обеспечения в рамках восстановительного процесса. Показано, что в виду своей естественной живучести сельские домохозяйства являются наиболее стабильным элементом архитектуроники аграрной сферы, что обеспечивает ее устойчивость и равновесие в процессе трансформаций и организационно-экономических преобразований.

Ключевые слова: сельские домохозяйства, архитектуроника, аграрная сфера.

Korchynskyy I.O. Farming as a new element of socio-economic system in architectonics of agrarian sector. Distinctive features of transformational process in farming sector and their development as a segment of architectonics in agrarian sector by implanting of main fundamentals of their functioning under institutional small -sized, -scaled and low social influence of new architectonics of agrarian sector are analyzed.

It was determined that the OSG development in the near future should not expect major changes, since according to the logic of the institutional process such changes should be preceded by changes in the institutional environment, forming new conditions and opportunities and additional incentives for more efficient management. Recently, no basic legislative and normative acts that would encourage the peasants to develop their own private farms at the state or regional level have not been adopted. Even changes in the local institutional environment due to the processes of decentralization and the development of self-government do not include the potential to give a boost and form new directions for the development of the OSG, which cancels their place and functions - economic, social - in the reproduction process and will not increase their role as an element of the general architectonics of the agrarian sphere. This will mean that the main problems of rural and rural development, and especially in the social sphere, will not be resolved.

Key words: architectonics, agrarian sphere, farming, transformation.

Стаття надійшла до редакції: 06.03.2018 р